

Pre industriële monumenten: papiermolens in de Euregio

In 1390 ontstaat er een nieuw beroep. Om Ulman Stromer uit Nürnberg, die in Duitsland als eerste op het idee gekomen was om een korenmolen om te bouwen tot papiermolen, van grondstoffen te voorzien moesten lommen worden ingezameld. In de 17^e eeuw werd dit inzamelen vaak een privilege, waardoor concurrentie werd uitgesloten. *

Rond het jaar 100 voor Christus is papier uitgevonden in China. In de 12^e eeuw werd het door Arabische handelaren geïntroduceerd ter vervanging van het veel duurdere perkament, dat gemaakt werd van de huid van koeien, kalveren, geiten en schapen. Na de uitvinding van boekdrukkunst in 1445 neem de vraag naar papier sterk toe. In 1455 was de techniek zover gevorderd dat Johannes Gutenberg een uit 634 bladzijden bestaande bijbel kon drukken. In de West-Europese stedelijke centra werd de boekdrukkunst snel gemeengoed. Zo werden in Antwerpen door 56 drukkers tussen 1500 en 1540 bijna 2500 boeken gedrukt, naast veel prenten en pamfletten. De snelle verspreiding van informatie, die de boekdrukkunst mogelijk maakte was revolutionair. Tegen het einde van de 16^e eeuw kon in Nederland bijna de helft van de bevolking lezen en schrijven. Dit hoge niveau kwam vooral door het belang dat men hechte aan het lezen van de bijbel in de volkstaal. Door deze ontwikkelingen steeg de vraag naar papier tot grote hoogte.

Bij de papierfabricage gebruikte men vooral lommen, gesorteerd naar kleur. Na het wassen werden de stoffen in repen gesneden en liet men ze rotten. Water werd benut als krachtbron om het materiaal gedurende ongeveer 24 uur fijn te stampen met grote houten hamers in zogenaamde hamerbakken. Een grote watermolen met 8 van die hamerbakken produceerde dagelijks voldoende papierbrij voor wel 125 kg papier. Na vermenging van de kleine vezels met water was de papierpap klaar en kon men het papier scheppen. De papiermaker dompelde een houten raamwerk met een bodem van fijn gaas bestaande uit textiel of koperdraad, onder in de kuip met brij. Als hij hem eruit haalde moest hij hem eerst heel goed schudden zodat de brij gelijkmatig over de vorm verdeeld werd. Ieder vel werd op een laag vilt gelegd en de stapel daarna zwaar geperst werd. De rest van het water stroomde dan weg. Tot slot werden de vellen aan droogstokken opgehangen om te drogen. De kwaliteit van dit papier was vooral afhankelijk van de waterkwaliteit.

In 1680 vond men een machine uit die het maken van papierpap versnelde, in plaats van 24 uur kon deze machine de grondstof produceren in 8 uur. Omdat het een Nederlandse uitvinding was werd de machine een "Holländer" genoemd en op grote schaal, ook in Duitsland, toegepast. De machine bestond uit een met messen bezette houten trommel, terwijl ook de wand waar de trommel doorheen draait van messen waren voorzien. Door de ronddraaiende beweging worden de vezels verkort en gefibrilleerd afhankelijk van de stand van de messen tot elkaar. Hoe fijner de brij hoe gladder het resulterende papier.

Willie Bosch, grafisch ontwerper en eigenaar van de werkplaats de Akker in Hengelo, heeft veel onderzoek gedaan naar papiersoorten en de papierfabricage in Twente en Westfalen. In zijn museumwerkplaats "de Akker" is een mooie verzameling materialen, gereedschappen, bijzondere papiersoorten en watermerken bijeengebracht. Geïnteresseerden kunnen de werkplaats bezoeken na een telefonische aanmelding (074 2421097) of de website www.papiergeschiedenistwente.tk die binnenkort online staat, raadplegen

Uit onderzoek van Willie Bosch blijkt dat in het rampjaar 1672 veel papiermakers uit Gelderland naar de Zaanstreek verhuisden, maar sommigen vestigden zich ook in Twente. Omdat er veel geld viel te verdienen aan deze tak van nijverheid, werden op veel plaatsen watermolens omgebouwd tot papiermolen. In Geesteren werd naast de oliemolen "Verremoele" op hetzelfde terrein een papiermolen gebouwd. Beide molens zijn thans verdwenen, alleen in het centrum van Geesteren is nog een maalsteen terug te vinden. In Deurningen werden in 1725 door Johan Elshof twee papiermolens aan de bovenloop van de Deurningerbeek opgericht. Ook van deze molens is geen spoor over; door de sterke stroming van de beek spoelden ze weg. In Mander zijn diverse watermolens verbouwd tot papiermolen. Twee van die molens hebben de tijd doorstaan, de molen van Frans en de molen van Bels.

Beide molens samen met nog een aantal andere kwamen in bezit van de fa. B. Cramer, die rond 1800 ruim 400 kg papier per dag produceerde voor de uitvoer naar Bentheim en Osnabrück.

In 1884 verhuisde het bedrijf naar Wapenveld, waar het tot 2008 bleef bestaan. Bij de verkoop van de molens in Mander werd de koper verplicht de molens om te bouwen tot koren of oliemolen. Beide molens bestaan nog in die vorm. De andere molens in dit gebied in Hezingen, Nutter, Springendal en Wilsum in het graafschap Bentheim, zijn nagenoeg verdwenen, alleen het molenhuis Springendal en de Hobbemahuisjes bestaan nog. Wel is bekend dat Graaf Ludwig van Bentheim de papiermolen in Wilsum liet bouwen door Hermannus Mulder, afkomstig uit Apeldoorn.

In Oldenzaal kocht Jan Nieuwenhuis in 1705 een bierbrouwerij “de halve Maan” Ook de windmolen aan de Spoorstraat kwam in zijn bezit. Deze molen was in 19^e eeuw de enige windpapiermolen in Twente en het papier werd voorzien van de “Halve Maan” als watermerk. Ook van deze molen zijn in Oldenzaal geen sporen terug te vinden, met uitzondering van papiermonsters en watermerken die door Willie Bosch liefdevol worden bewaard. De windmolen is in 1858 verkocht aan Anthonie Eikendaal en verhuisd naar Apeldoorn.

De Stichting Eibergse molens beheert naast de bijzondere Rekkense molen de Mallumsche watermolen. In 1188 is al sprake van een molen op deze plek aan de Berkel. In de 17^e eeuw stonden er twee watermolens, een koren en een papiermolen. Nadat de molen was afgebrand werd hij later weer opgebouwd als oliemolen, maar helaas in 1917 gesloopt. Het molenhuis van de molen aan de overzijde van de Berkel bestaat nog en dateert uit 1748.

Iets verder stroomopwaarts in Stadlohn is in 1729 aan de Ölbach, een beek die bij Vreden uitmondt in de Berkel, een papiermolen gebouwd. Bij de fabricage werd vlas gebruikt, maar dit procedé bleek niet goed te werken. Het papier kreeg een grauwe kleur en de molen moest na enkele jaren sluiten. Er zijn geen resten van terug te vinden.

Bij Marl ontstond rond 1710 aan de samenvloeiing van de Silvertbach en Loemuhlenbach een papiermolen. In een privilege van 1715 mocht de eigenaar lompen laten verzamelen in de wijde omgeving tot in Ahaus toe.

In Georgsmarienhütte, ten zuiden van Osnabrück, werd in 1600 bij de zeven bronnen een papiermolen gebouwd. Deze Oeseder papiermolen bezat het alleenrecht om in het bisdom Osnabrück lompen in te zamelen. In 1810 verschaftte de molen aan meer dan 60 mensen werk, maar rond 1900 werd het molenhuis, dat uit verschillende etages bestaat, alleen nog gebruikt als pakhuis en raakte het geleidelijk in verval.

Nadat het lange tijd leeg had gestaan werd het gebouw door de eigenaren, de familie Rosengartens, in 2008 gerestaureerd. Het imposante gebouw is opgetrokken uit baksteen, maar de fundamenteen en de kelder rusten op zandstenen bogen. Het is momenteel ingericht als kantoorruimte voor een advocatenkantoor.

- Wanneer de eerste papiermolen in Europa zijn gebouwd is niet met zekerheid te achterhalen. Sommige bronnen geven aan dat in Spanje stad Xativa in 1056 al over een molen kon beschikken, maar andere bronnen wijzen naar Fabriano in Italië als het eerste centrum van de papierfabricage.